

-A EUSKAL ARTIKULU DEFINITUAREN GAINEAN ZENBAIT OHAR

Julen Manterola Agirre
(UPV/EHU)

1. Sarrera¹

Lan honek egun “artikulu definitu” gisa izendatzen dugun elementua du aztergai, euskalki guztietan garai historikoan aurkitzen dugun eta izen sintagma osoaren atzean ezartzen den *-a*. Morfema hau ikuspegi diakronikotik aztertuko dugu. Horretarako gai honetan etorkizuneko ikerlerroak zein izan daitezkeen ezarriko dugu, eta arlo horietako zenbaitetan egindako urratsak aurreratuko.

Lehenik behar genuke hasi zehaztuaz artikulu definitu bat zer den. Lan horretan hasi bezain laster ageri dira horrelako kategoria bat ezaugarritzen dauzkagun arazoak: parekatze, balio berekotzat jo nahi ditugun elementuen artean hizkuntza-arteo dibertsitateak parekatze hau zailtzen du, artikulu definituaren hizkuntza-arteo ezaugarritze batua konplikatu; hizkuntza bateko eta besteko artikuluen erabil eremua ez da berdina izaten, dela egitura sintaktikoan artikulua daramaten izen sintagmen funtzio diferentearengatik (subjektu, objektu, esaldi pre-/postposizional batean...), dela artikulua daraman izenaren izaera semantikoa medio (izen zenbakarria den, zenbakaitza²...). Bestalde, egoera ñabar hau areagotzeko, hor dugu artikulu horien jatorriak ekartzen duen irizpide gehigarria: munduan diren artikulu definitu guztiak ez dira erakusle urrunetik heldu, hauxe baldin bada ere jatorririk ezagunena eta tipikoenena, mendebaldeko hizkuntzetan bederen. Frajzyngier-ek (1996) gogoratzen duen bezala, aditzak ere izan daitezke horien sorburu, Afrikako hizkuntza txadikoetan gertatutakoa frantsesez erdibidean geratu den *dire* aditzaren gramatikalizazioarekin parekatuz (gogoan izan, espainolez ere nola har lezakeen balio anaforikoa *decir* aditzak berak, *dicha casa* bezalako adibideetan); halaber, Masicak (1986) iradokitzen duen bezala, Asiako hizkuntzetan hain hedatuak diren klasifikatzaileek ere balezaketete zerikusirik definitutasunaren markatzean, izan ere hango zenbait hizkuntzetan, bengali indo-iraniarra kasurako, eta kontzeptuen arteko hurbiltasunaren adibide, inoiz klasifikatzaileak “definitutasun partikulak” deitu izan baitira.

---

¹ Egilea Eusko Jaurlaritzako doktoreak prestatzeko diru-laguntzen programaren barrinean dago, eta hona eskerra. Era berean, lan honen gainean zenbait ohar eginez lagundu nauten Céline Mounole eta Joseba Lakarra eskertu nahi nituzke.

² Bi termino hauek, *zenbakarri* eta *zenbakaitz*, espainolez erabili izan diren *concreto* eta *de masa* terminoen baliokide gisa erabiltzen ditut, Euskaltzaindiak (1993: 41) ematen duen bezala.

Hau guztiau ezinbesteko lan suertatzen bada ere, hots, artikulua definitu kategoriaren ezaugarritzatze eta xedatzearena, seguraski ere definitutasunaren teoria batez lagundua lihoakena, guk soilik *-a* morfemaren bilakaera diakronikoaren berri ematen saiatzea dugu xede; hori dela eta, guk erabiliko dugun “artikulua definitu” terminoa, edo hobe esan “artikulua” terminoa, erabat neutroa izango da inongo teoriarekiko hemen.

Euskarazko artikulua definituaren kasuan egokia izan liteke abiapuntu neutro hau, izan ere aspaldi ohartarazia baita *-a* horren balioa definitutasun markatzaile hutsarena baino haratago doala. Maila deskriptiboan ari dela hala dio Trasken (2003: 119):

The label ‘definite article’ is misleading, since this article is of much broader use than the English definite article.

Egungo euskarak duen *-a* morfemaren inguruko zenbait gai jorratuko da ondorengo ataletan, hortaz. Ez dugu horietan sakon joko, baina haietako bakoitza artikuluen gainean egin daitezkeen azterketen lan ildo bezala aurkeztu nahi dugu; horregatik ondorengo ataletan ikusiko duguna ez da izango arazo baten inguruko arazoibide bete eta borobila; aitzitik, ikusiko duguna zenbait auzi desberdinen gaineko ohar multzoa izango da. Ondoko atalean, bigarreanean, artikuluen gainean ezarri diren analisi sinkronikoek diakroniarekin zein lotura duketen argitzen saiatuko naiz, hein batean, bederen; hirugarren atalean bigarreanean emandako lotura eta irizpideak egungo aldaera dialektologikoen argitara ikusi nahiko ditut. Laugarreanean erronkariarazko erakusleen gaineko ohar bat emango dut, eta ondoren postposizio sisteman artikulua nola hedatu den aztertzea joko dut. Bosgarren atalean laburpen tiki bat emango dut.

2. Ikuspegi sinkronikoa eta diakronikoa

Artikuluen tipologia egiteko hurbilketez ari denean, bi modu nagusi aipatzen ditu Himmelmannek (2001): batetik definitutasuna adierazteko hizkuntza naturalek darabiltzaten estrategia gramatikalen zerrendatzea egiten duena, definitutasunaren eta erreferentziaren gaineko teoria, esan dezagun sinkronikoa, bat eraikiz (Masica 1986 horren adibide izan liteke), eta bestetik artikulua historikoki beste nonbaitek eratorritako elementu gisa aztertzen dituen, hau da, erakusleek eta bestek izenen ondoko funtzioetan jasaten duten gramatikalizazio bilakaeraren faseak ezarri nahi dituen. Horra, bada, artikuluen tipologia egiteko bi modu; bada, hala ere, artikulua definitua aztertzeke beste modu bat gutxienez, tradizio sortzailetik heldu dena, eta artikulua definitua izen sintagmaren egitura funtzionalean zein toki duen zehazten saiatzen dena.³ Lan sinkronikoa hauetan, euskarazko izen sintagmen egitura zertan den zehazten saiatzen diren artean, Artiagoitiaren lanak (1998, 2003) ditugu ezinbesteko aipagai, guk aztergai dugun *-a* horren zenbait gorabehera azaleratuz.

³ Hizkuntzalaritzako tradizio honen bidetik bestelako lanak ere egin izan dira, umearen jabekuntza prozesua eta gramatikalizazio diakronikoarena paraleloan ezarritik. Honetan adibide esanguratsua da bi alor horiek determinatzaile sintagmarekiko aztertzen dituen Osawa (2003) lana.

Atal honetan agertu nahi genuke, modu labur batean, egituraren azterketa sinkroniko baten eta bilakaera diakronikoaren arteko harreman zertan den, eta bateko eta besteko emaitzak nola uztar eta ez hain modu diferentean uler daitezkeen.

2.1. Artiagoitia (2003)ren proposamena

Artiagoitia (1998) lanean euskal izen sintagma (IS hemendik aurrera) Abney (1987)k ingelesezkoa aztertzeke erabili zuen determinatzaile sintagma (DS hemendik aurrera) kategoria funtzionalaren arabera aztertzen du Artiagoitiak. 2003ko lanean, aldiz, Longobardiren lanak lagun, determinatzailearen eta izenaren arteko beste kategoria funtzional bat proposatzen du, ingelesarekin eta italierarekin euskarazko DS batzuek duten jokabide ezberdinaren bidetik; jokabide ezberdin hau normalean zera da, beste hizkuntzek artikulurik ez duten tokian euskarak artikuludun sintagmak agertzea.

Hizkuntzen arteko alde hau adibidezatzeko bi izen motari begiratzen zaie beriziki: izen zenbakaitz singularrei (*ardoa, ura...* bezalakoak), eta pluraleko izen zenbakarriei (*aulkiak, trenak, autoak...*). Ondoko perpausak ematen dira irakurketa ezberdinen gorabeherak aurkezteko; bere (8)koak errepikatzen ditut hemen, bere glosekin, eta etzanean ematen ditut aipagai diren DS-ak:

(1) a.	<i>Trenak</i> heldu dira. '(The) trains arrived'	a'.	** <i>Tren</i> heldu dira. ⁴
b.	<i>Ardoa</i> edan dut. 'I drank (the) wine'	b'.	** <i>Ardo</i> edan dut.

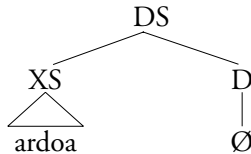
Ikusten dugun bezala a' eta b'.-ko perpausak ez dira gramatikalak, ez baitute inongo determinatzaile edo artikulurik. Baina orain eztabaidarako inportanteagoa dena zera da: Artiagoitiak dioen bezala, hizki etzanetan diren sintagma hauen interpretazio bikoitzaren berri ematen dute glosek, eta "specific description" gisa zein "existentially quantified expression" gisa irakur daitezke, Artiagoitiaren terminoetan. Hots, irakurketetako bat definitua da eta bestea indefinitua, edo, nahiago bada, inongo terminologiatan sartu gabe, bata artikulatu definituarekin itzultzen da gainerako hizkuntzetan eta bestea batere gabe. Kontua da bitxia dela irakurketa existenziala edo indefinitua hartzea berez definitua markatzen duen morfema batek; auzi honetara italieraren eta ingelesaren adibideak dakartza autoreak, gogoratuz irakurketen arteko aldeak morfologian ere islatzen direla hizkuntza hauetan, irakurketa definituarentzat artikulatu definitua erabiliz eta existenzialarentzat [Ø] artikulatu nulloa. Honen aurrean aukeretako bat zera da, esatea euskarazko *-a*-k beste hizkuntza horietako bi morfemen funtzioa biltzen dituela bere baitan, morfema bakarrean. Baina, era berean, gogoratzen du euskaraz ere (aipatzen dituen italieran eta ingelesean bezala) kanpo-argumentuek ez dutela interpretazio existenzialik onartzen, honako perpausak adibide (bere (10b.)):

- (2) *Trenak* aurreratu gaituzte.
'**(the) trains have passed us'

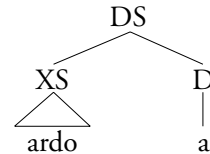
⁴ Bi izarrekin adieraziak ematen ditut forma ez gramatikalak (**) eta bakararekin forma berreraikiak (*).

(2)ko euskarazko esaldia eta ingelesezko glosa irakurketa bakarraren lekuko, ondorioztatzen du erromantzeko eta ingeleseko murriztapen sintaktiko beretsuak dituela artikuludun euskal IS-k, baina paradoxikoki artikulua agertzen duela euskarak murriztapen horrek kanpo uzten dituen inguru sintaktikoetan ere (barne argumentuetan, alegia, (1)en ikusi bezala). Hau moldatzeko, eta Longobardi eta erromantzea zein ingelesa jarraituz, egitura bana ematen du interpretazio bakoitzeko, irakurketa existentzialarentzako D gunea hutstzat joz. Horrela (bere (11) eta (12)):

(3) a.

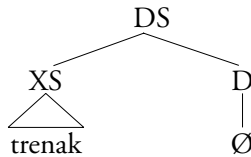

b.

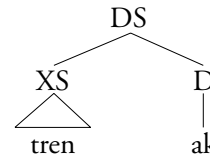

- a. Irakurketa existentziala / indefinitua, “*I drunk wine*”eko objektuak duena.
 b. Irakurketa espezifikoa / definitua, “*I drunk the wine*”eko objektuak duena.

(4) a.

b.

- a. Irakurketa existentziala / indefinitua, “*I saw trains*”eko objektuak duena
 edo
 “*Trains arrived*”eko subjektuak duena.
 b. Irakurketa espezifikoa / definitua, “*I saw the trains*”ko objektuak duena.
 edo
 “*The trains arrived*”eko subjektuak duena.

Agerikoa da, beti bezala, arazoa da zergatik irakurketa existentzialeko XS (proiekzio funtzional ezezagun) hori morfologikoki DS oso baten berdina den azalean, zergatik diren isomorfiko; hots, arazoa irakurketa existentzietako XS hori ezaugarritzen, edo zer den esaten saiatzen garenean dator. Aukerei begira, XS hori IS hutsa izan litekeela dio, edo bestelako buru funtzionalen bat, izenarekin zerikusia daukana. Lehen aukera baztertzen du, bigarrenarekin aurrera joz, baina aukera logiko gisa agertze hutsa sintomatiko deritzogu, IS hutsaren aukera ere ez baita, beharbada, hain urruneko kontua, beherago ikusiko dugun bezala.

Bi puntutan laburbil dezakegu Artiagoitiaren lanaren gaineko oraingo gure interesa:

1. Irakurketa bikoitz horrentzako proposatzen diren bi egiturentzako ebidentzia gisa kuantifikazio existentzialaren gaineko murriztapen sintaktikoa erabiltzen da: (2)ko adibideko kanpo-argumentuan gaineko irakurketa bakar horri begiratuko diogu.
2. Bi egitura horiek proposatzearekin batera etortzen den XS horren izaeraren auzia, eta IS gisa hartzearen aukerari erreparatuko diogu.

Ohar orokor gisa, azken bi puntu hauek ere barne hartzen dituen, gogoratu beharrekoa da DS-en egituren proposamen hau bi izen mota jakinen gainean eraiki dela, zenbakaitzak eta pluralezkoak soilik aintzat hartuta, hain zuzen.

2.1.1. *Artiagoitia (2003)ren proposamenarentzako datu gehigarriak*

Bada Artiagoitia (2003) lanean esplizitoki agertzen ez den auzi zenbait DS artikuludun, artikulugabe eta haien irakurketa aukeren inguruan. Adibide zehatzen birtartez agerrarazten saiatuko naiz.

a) Badirudi irakurketa aukerak izenaren izaera semantikoaren araberakoak ere badirela:

(5) a. Gizona⁵ iritsi da.

b. Ardoa⁶ iritsi da.

Bi adibide hauetan aldagai bakarra izenen (*gizona*, *ardoa*) izaera semantikoa da: (5a.)n izena zenbakarria da eta irakurketa bakarra bideratzen du; eta (5b.)n, aldiz, izena zenbakaitza da, eta bi irakurketak onartzen ditu.

Bada horrelako adibideen harian aipatzekoa den beste kontu bat, ez seguru aski hemen agertu nahi dugun ideia nagusiarekin zerikusi zuzena duena baina bai, beharbada, barne eta kanpo argumentuen arteko irakurketa ezberdinen auzian zeresana eman lezakeena; izan bezate ondoko adibideok eztabaidan sartu berri diren datuen balioa:

(6) a. Tren horretan gizona iritsi da.

b. Tren horretan ardoa iritsi da.

(5) eta (6) adibideek irakurketa aukera pare-parekoak dituzte, bietako (a.)n DS-k irakurketa bakar, definitua hartzen baitu, eta (b.)n DS-k biak onartzen baititu. Ikus ditzagun, baina, (7)n emango ditudan esaldiak, (6)koen pareko direnak oro har, elementuen hurrenkeran izan ezik. Hona hitz hurrenkera kanonikoaren araberako (6)ko esaldien moldaketa:

(7) a. Gizona tren horretan iritsi da.

b. Ardoa tren horretan iritsi da.

Alde nagusia (6b.)tik (7b.)rako honetan dugu: ez dut beharbada oso termino ortodoxotan formalizatuko, baina itxura guzien arabera, DS aditzetik urrutiago, kanpora atera ahala, irakurketa existentziala galtzen da. Honi begira, seguraski gorde genezake kanpo-argumentuen murriztapenera eraman gaituen intuizioa, eta bide horretatik beste hauek ere azaldu. Ez dugu hemen, hala ere, fenomenologia honen azalpena ematen hasteko asmorik, noski topiko eta galdegai kontuak sartu beharko

⁵ Bide batez, adibide honen arabera aurrera genezake barne-argumentuetan ere, zenbait kasutan, badela irakurketa bakarraren, definituaren aldeko murriztapena artikuludun DSetan.

⁶ Adibide honetan *ardoa*-ren tokian *jendea* jarri ahal izateak, irakurketak berdin gordez, erakusten du auzia zertan datzan, edo zertan ez datzan bederen, horrela ikusten baitugu bizidun/ez-bizidun kontua ez dela.

bailirateke jokoan; era berean, ez dugu adibide hauen araberako egitura proposamenik egingo DS-ri dagokionez, helburua ez baita oraingoz hori, izenen hautaketan bestelako irizpideak ere aintzat har daitezkeela gogoratzea baizik.

Dena dela ere, adibide hauek berresten dute atal honetan adierazi nahi izan duguna, hots, irakurketa aukerei dagokienez izen ezberdinen arteko aldeak azaleratzea, ikusten den bezala (5a.), (6a.) eta (7.a)ko *gizona*-k beti irakurketa bera baitu, *ardoa* bere konparagaiak ez-bezala.

b) Lehenago ere aurreratu dugu, baina modu esplizitoagoan gogoratzea da, izena biltzen duen DS-ren funtzio sintaktikoaren arabera ere irakurketak aldatzen direla. Adibide hauetan, Artiagoitiak bere lanean agertu duen kanpo-argumentuaren gaineko murriztapenaz gain, barne-argumentuaren gaineko murriztapena ere agertzen da:

(8) a. Julenek autoa erosi du.

b. Autoa etorri da.

(8a.)ko *autoa*-k bi irakurketak dituen bitartean (8b.)koak bakarra onartzen du, erreferentzia definituarena, hain zuzen ere. Bi perpaus hauekin, beraz, ikusten dugu nola DS berak, subjektu edo objektu gisa aritu, interpretazio diferenteak hartzen dituen. Orain, barne/kanpo argumentuen terminologiara itzultzen bagara, ikusten dugu (8a.) zein (8b.)ko *autoa* barne-argumentua dela bietan, irakurketa diferentekin batean eta bestean. Hau dena gogoan hartuz, beraz, kanpo-argumentuen murriztapena osatu beharko da, beharbada, ez baitira soilean horiek irakurketa bakarreko murriztapena dutenak; era berean, aipatu ditugun barne-argumentu horietan behintzat egiletasuna, jasetasuna eta halakoak hartu beharko dira irizpide seguru aski, (8)k iradokitzen duen bezala bai baita alderik argumentuaren rol tematikoa “aktiboagoa” edo “pasiboagoa” den,⁷ egiletasun mailari gagozkiolarik, jakina.

Atal honetan eztabaidara ekarri ditudan datu gehigarrien azalpenik ez dut eman, ez behintzat beharko nukeen moduan, Artiagoitiak darabiltzan egiturazko eta proiektio funtzionalen terminoetan; baina atal honen helburua ez zen hori, eta bertan gogora ekarri nahi izan dudana gauza bakarria ondokoa da: artikulua definitudun (-a-dun) DS-en irakurketak (bere erreferentzialtasunari dagokionez) hainbat faktoreren arabera direla, horien artean DS horretan biltzen den izenaren izaeraren arabera eta baita DS horrek perpausean hartzen duen funtzio sintaktikoaren arabera ere. Puntu horiek ere aintzat hartzekoak izango dira, beraz, egungo euskal DS-ren egitura funtzionala ezaugarritze aldera, baina baita, orain ikusiko dugun bezala, artikulua definituak IS ezberdinen artean izan duen hedapen diakronikoa arakatzeko tenorean ere. Horretara joko dugu orain.

2.2. Greenberg (1978) eta Company (1991)

Eguno euskal artikulua “definituak” duen jokabidea, bestalde, erakusleak artikulua “bihurtzen” dituen prozesuaren puntu bateko isla gisa ikusi beharrean gaude.

⁷ Interesgarria izan liteke, halaber, ikustea Silversteinek (1976)n proposatzen duen bizitasun (“animacy hierarchy”) eskalak ba ote duen horrelakoetan inongo eraginik.

Bilakaera horrengatik ditugu, besteak beste, hizkuntzen arteko artikuluen erabilera diferenteak, baita antzekoetan ere; ikus Artiagotiak berak (1998 eta 2003) ematen dituen ingelesaren eta erromantzearen adibideak, biak ere elkarrengandik hurbilago euskararengandik baino, artikulua definituen jokabideaz denaz bezainbatean, bederen. Hizkuntzen arteko alde hauen iturria bakoitzaren garapen diakroniko diferentean ezarriko dugu guk; honek, argi da, artikulua definituaren definizioa zailtzen du, gogoan hartuta gainera kontzeptu hori Europako hizkuntzetatik abiatutakoa dela. Horrela, bada, zenbait hizkuntzatan artikulua ba ote zen ezartzeko, jadanik bere gramatiketan kontzeptu hori onartua zuten hizkuntzetara jo izan da, Europakoetara, alegia (ingelese, frantsesa, kasurako). Artikulu definituaren kategoria hori, beraz, hizkuntza-artearen erkaketatik etorri da zenbait horietan; adibide onak dira auzi honetarako Montagnais hizkuntza algonkiarra (Cyr 1993), non artikulua zer den eta zer ez den arazoaren muina jotzen den, eta txinera bera, Huang (1999) lanean jorratutakoa. Bi hizkuntza hauetan abiapuntua bera da, hizkuntza horietako gramatiketan ez baita inoiz artikulua definituaren kategoriarik aitortzen; hartara, Cyr-ek “cross linguistic quantification” delakoaren bitartez, eta Huang-ek antzeko irizpideak erabilita, ezartzen dute bere hizkuntzetan erakusletzat jo izan dena askotan artikulua definitua dela soilik, berau hartzen duten egiturak eta hedaturak beste hizkuntzetako artikuluekin baitira parekagarri, eta ez erakusleekin. Lan hauen hazia, atal honetako gai nagusira itzuliz, Greenbergekin (1978) emandako erakusle/artikulu definitu/izen markatzaile morfemen bilakaeraren ezaugarritzean aurki dezakegu. Bertan hiru aro proposatzen dira hasieran erakusle zen morfema horren hedapenean, lau aro, aintzat hartzen badugu zero aroa erakuslearena dela. Bilakaera honen “bukaera”, inon bukaerarik bada, hirugarren aroan ezartzen du, non behialako erakuslea izen guztietan ageri den marka hutsa baino ez den, hauen izentasuna baino adierazten ez duena. Honen adibide hausa hizkuntza txadikoa litzateke, Nigeria eta Nigeren hitz egiten dena; bertan izenen %99ak amaierako bokal luze bat erakusten du, garai bateko artikuluen aztarna. Eman dezagun horren adibideren bat, bokal laburreko bertsioa ere baduen izen batena, esanguratsua daitekeelakoan: beti ere Greenbergi jarraiki, *gàmbóó* hitza bikien ondoren jaiotako umea adierazteko erabiltzen den izen arrunta da eta *Gàmbó*, aldiz, izen arrunt horren bertsio bokal luze gabea, ume horri eman dakiokkeen izen berezia. Esanguratsua da izen berezia izatea bokal laburra daukana, hain zuzen ere halakoak, pertsona izenak, izaten baitira artikulua hartzeko zailtasun handienetakoak dituztenak hizkuntza guztietan oro har, bere berezko definitutasuna medio.⁸ Era berean adierazgarri suertatzen da horrelakoez gain mailegu berriak izatea bokal luzerik gabekoak, azaleraziz izen horiei ez zaiela inongo artikulurik ezartzen beste izen zaharretan artikuluen konzientzia ere galdua baita.⁹ IS-ek, beraz, bere baitan dute txertatua garai

⁸ Euskaraz, egun horrelakorik ez badugu ere, gogora ekarri beharrean gaude Kapanagak, Betolatzak eta besteak erabiltzen zituztenak, *Franziskua*, *Iesusa* bezalakoak. Mitxelena (1955) eta Lakarra (1983) biltzen dituzte horien zenbait lekukotasun. Bide batez, mendebaldeko adibideak hauek, gorago aurreratu bezala artikulua lehenik zabaldu zen eskualdea.

⁹ Ez dakit zenbateraino egoera berdinarekin adierazle diren hitzunt gazte zenbaitengan aditu daitezkeenak, zenbait hitz berri eta mailegaturekin egiten direnak: *nahi duzu jogur?* bezalakoak, edo askoz esanguratsua, Bergarako hitzunt bati entzundako para: *ipini tele* baina *ipini telebisióna*.

bateko erakusle/artikulu definitua halako hizkuntzetan. Tarteko aroak ezaugarritzeko, I eta II deitzen dituena, egitura diferenteak ekartzen ditu gogora, eta horietan izenen forma artikuludunak edo artikulugabeak nagusitzen diren begiratzen, esaterako esaldi existentzialen subjektuak, predikatuak... Arazoa da II. aro hori ezaugarritzean modu negatiboan egiten duela gehienetan, esanez zein egituratan artikulua EZ den agertzen. Arazo honen harira gogora ekarri beharra dugu artikulua haren hedapenaz ari garenean asumitzen duguna: artikulua egitura eta sintagma batzuetatik besteetara hedatu dela, eta, beraz, aro diferenteetan hedadura diferenteak izan dituela. Era berean, pentsatzekoa da prozesu horren garai batzuetan artikulua hartu zuten egiturek, hurrengoetan ere hala gorde dutela, pixkan pixkana IS gehienetara zabalduz. Horrela bada, arestian aipatu dugun ezaugarritze negatiboak nahasmena ekar lezake, I eta II aroetako ezaugarriak nahasiz. Kontuak kontu, eta ikusita euskarak zein egituratan erakusten dituen artikuludun formak ondoriozta dezakegu Gredenbergen arabera II.etik III. arorako horretan dagoela gure hizkuntza.

Baina aro eta sailkapenak baino, ezinbestean hertsia direnak, beti da interesgarriago gauzak nola gertatu diren zehatz agertu eta deskribatzea, eta zein arazo eta jarraibide segitzen duen morfema horrek egituratik egiturara eta funtzio sintaktikotik funtzio sintaktikora hedatzean. Honetarako baditugu hizkuntza batetik bestera errepikatuak ikusten ditugun patroiak, hasieran erakusle zen elementu horren gramatikalizazio eta hedapenaren bilakaerarenak, eta hartara espainolaren, frantsesaren, suomieraren eta txineraren artikuluen garapenaren arteko antzekotasunak ikus ditzakegu. Companyk (1991) horrelakoen sistematizazioa egin zuen Erdi Aroko espainolarentzako, bi irizpide nagusi bereiziz espainolaren artikulua definituaren zabalterako: batetik IS-ek zuten funtzio sintaktikoarena, eta bestetik IS horietako buru zen izenaren izaera semantikoarena. Bigarren irizpideari jarraiki, ikusi zuen eskala moduko baten arabera zabaldu zela artikulua; izen zenbakarriak berak aztergai dituen mendeetarako artikulua txertatua dute, eta ondoko izen mota hauetan hurrenkera jakin hau izan zuen artikulua hedatzeak:

1. Lehenik giza izen generikoetara zabaldu zen (*moros, maestros...*).
2. Gero erreferentzia bakarreko izenetara (*infierno, paraiso, sol...*).
3. Azkenik izen abstraktuetara eta zenbakaitzetara, egun ere bariazioan direnak (*fuego, alma...*).

Bestalde, perpauseko funtzioaren arabera, eta izenarentzat subjektu, objektu eta preposizio sintagma posizioak hartuz aintzat, ondorio du subjektu posizioa izan zela artikulua zabaltzearen bultzatzaile. Momentu berean, Huang-ek (1999) txinerazko artikulua objektua ematen du aldaketaren abiagune;¹⁰ dena den, garrantzizkoa dena hemen zera da, perpausean IS-k duen funtzioak baduela artikulua definituaren hedapenean zeresana, eta hobeki azaldu beharreko gertakaria dugula hau ere.

¹⁰ Bi hizkuntzen arteko alde hau hitz ordenaren ezberdintasunen arabera azal liteke, behar bada: espainolaren artikulua zabaltzen ari denean SOA > SAO hurrenkera aldaketa gertatzen ari dela aitortzen du Companyk berak, eta txinerarentzako, aldiz, SAO > SOA aldaketa dugu, bestelako lanetan ere ikus dezakegun bezala, Li & Thompson (1974, 1975), adibidez.

2.3. Sinkronia eta diakronia

Aurreko bi azpiataletan, artikulua definituaren alderdi sinkronikoaz arduratzen zena bata, eta alderdi diakronikoaz bestea, bi irizpide nagusi eman ditugu berorren azterketarako ezinbesteko suertatzen direnak: batetik ikusi dugu izenen izaera semantikoari begiratzeak zein esangura duen bai determinatzaile sintagmaren egiturazko azterketa sinkronikoarentzako bai artikulua hedatzea diakronikoki horren arabera neurtzeko. Bestetik agerian utzi dugu ikuspegi diakronikoan zein sinkronikoan izena hartzen duen determinatzaile sintagmaren funtzio sintaktikoak ere eragina duela artikulua jokabide sinkroniko zein hedatze diakronikoan.

Ikusi dugunez, deskripzio sinkroniko batek zenbait irizpide gehigarri ere bere barrenean hartu beharko luke, hain zuzen ere artikulua definituaren hedatze diakronikoan ere esanguratsu direnak. Hortxe sinkroniaren eta diakroniaren banaezina.

Bada ahanzi gabe gogoratu nahi nukeen azken gauza bat: joera diakroniko gisa Greenbergekek zera aipatzen du, hasieran artikulua definitudun diren izenek izen sintagma huts izaten bukatzen dutela, garai bateko artikulua izen markatzaile soila delarik izen horietan (hausu hizkuntza afrikarra eman dugu 2.2. atalean). Bestalde ikusi dugu, Artiagoitiak gerora baztertzen badu ere, izen artikuludun zenbaitentzako badela, egituraren arabera, beroriek IS huts gisa analizatzeko aukera logikoa. Pentsa genezake aukera hau arestian aipatutako joera diakronikoaren isla izatea, DS-ren egitura analizatzeko aukera onena ez bada ere. Honen guztiaren erakusle, beharbada, zenbait hizkeratan gerta daitezkeenak ditugu, mendebaldeko IS-k artikuludun eta erakusledun batera izan ahal izatea, kasurako, baina baita Bidasoa aldean entzun daitezkeenak ere, *laguna bat* eta halakoen modukoak. Nago, Artiagoitiaren analisisetan ere, horrelakoak modu bakarrean analiza daitezkeela eta hain zuzen “artikuludun” izena IS huts gisa hartuz dela modu hori, bestelako proiektzio funtzionalik behar izan gabe.

3. Artikuluaren hedatzerako ebidentzia dialektologiatik: Ekialdeko euskarak

Oraintxe berean aipatu dugun Bidasoa aldeko gertaera lokal horretaz gain, badugu euskal dialektologian orain arte aipatutakoen erakusle zabalago eta hedapen handiagorik; adibiderik agerikoena ekialdeko euskaretan artikulua definituarekin gertatzen (ez) direnetan dugu. Gauza jakina da ekialdeko euskara horietan artikulua gutxiago erabiltzen dela, edo, esan dezagun bestela, mendebaldean *-a* ezarriko litzaitekeen hainbat testuingurutan ekialdean ez dela jartzen. Honen muturreko adibide gisa erronkarierazko zitazio formak aipa ditzakegu, non, beste euskalki guztietan ez bezala, edozeren izenaz galdetuz gero artikulurik gabeko formak ematen zituzten, Trasken (1997: 200) aipatzen duen bezala; adibideetarako Mariano Mendigachak Azkueri bidaltzen zizkion gutunetara jo daiteke, Irigoyenek (1957) argitara emanak.

Eman dezagun orain ekialdean gertatzen direnen berri, zehazki Behe Nafarroako¹¹ datuak ekarriaz gogora, aurreko ataletan agertutakoei bestelako adibideak gehi-

¹¹ Eskerrak eman nahi dizkiot Maitena Xohobigarati datuon juzkuak segurtatzeko emandako laguntzarengatik.

tzeko; hartara ikusiko dugu nola bariazio diatopikoak ere lehen aipatu ditugun irizpide gehigarrien balioa berresten duen. Esaldi existentzialak, predikatuak eta objektu pluralen gorabeherak aipatuko ditugu banaka:

1) Esaldi existentzialak. Hauetan badirudi badela lehenago aipatutako izen zenbakarrien eta zenbakaitzen arteko aldea. Hualde & Ortiz de Urbina (2003) lanean bitan aipatzen dira, gutxienez, egitura existentzialak, behin artikulua gorabeheraz ari direla, eta beste behin esaldi existentzialen deskribapena emateko tenorean. Bi hauek aipatzen ditut bietan adibide modu diferenteak ematen baitira existentzia-lei dagokienez. Eman ditzagun Trasken lan horretako hitzak (2003: 119-20):

The label 'definite article' is misleading, since the article is of much broader use than the English definite article. It occurs: [...] (e) in an NP which is the subject of a non-negative existential sentence [...] (73) Ogi-a dago mahaian

Eta esaldi existentzialak direnean hizpide Etxeparek (2003: 368) du hitza:

Existential sentences are constructed with the verb *egon* in most Basque dialects:

[...] (513) b. Gizon bat atean dago.

Bi hauetarik ondorioa argia da, esaldi existentzialeko subjektua den IS-ren izena zenbakaitza baldin bada artikulua hartzen du, baina ez zenbakarria baldin bada (mendebaldean bederen):

(9) a. **Gizona dago gelan.	vs. a'. Gizon bat dago gelan.
b. **Liburua dago gelan.	vs. b'. Liburu bat dago gelan.

Berriz ere dugu hemen izenaren izaera semantikoaren arabera banaketa. Bide batez, bitxia dena da horrelako egitura batean subjektuak artikulua hartzea, goiko *ogia* adibide, Milsark-ek (1977) definitutasunaren murriztapenarekin gogoratzen duen bezala horietan espresio definituak baztertzen baitira.

Zer gertatzen da ekialdeko hizkeretan, iparraldekoak esaterako? Horrelako adibideak aurki ditzakegu:

(10) a. Bada jende kanpinean. ¹²	b. Bada toki kanpinean.

¹² Egia esan, hemen adibideztatzen dudak ekialdearen eta mendebaldearen arteko aldean askoz xehe-tasun gehiago eman behar dira; esate baterako, nire informatzailearen arabera honako pareak ge-neuzkake izen zenbakaitzentzat:

(i) a. Bada leku.	b. Lekia bada.

Orden aldaketak eragindako gorabeheraz gain, hona esaldi existentzialetako izen zenbakarriekin gertatzen dena:

(ii) a. Gizona bada han.	b. ** Bada gizona.	c. Bada gizon bat. / Gizon bat bada.

Honek guztiak agerian utzi besterik ez du egiten horrelako datuen gainean egin beharreko bilketa eta lana.

Ikusten da, mendebaldean artikulua hartuko luketen bi izen ez-zenbakarrik hizkera hauetan ez dute artikulurik hartzen, Milsarken (eta beste hainbaten) arabera espero genukeen bezalaxe, bestalde. Hau kontuan hartuta, pentsatu beharrekoa da halakoetan ageri den artikulua ez dela zinezko artikulua definitua, beste zerbait baizik. Horrexen isla beharko genuke ikusi Artiagoitiaren analisia, honek *-a* determinatzailea ez den buru funtzional batean ezarri beharrean kausitzen duenean bere burua.

2) Predikatuak. Hauetan ere aurrekoaren antzeko zerbait gertatzen da: mendebaldean artikuludun formak ditugun bitartean, ekialdean ez da hala; Greenbergek (1978: 67) dioenaren arabera, bestalde, II aroko hizkuntzetan izen predikatuak ez dute artikulurik hartzen, ezta predikatu adjektiboek ere. Ikus dezagun, beraz, zer gertatzen den gure datuekin (etzanean interesaren gune den sintagma):

(11) Izen predikatua

a. Jon <i>mediku</i> da.	Ekialdean
b. Jon <i>medikua</i> da.	Mendebaldean

(12) Predikatu adjektiboa I

a. Ez da <i>polit</i> (horren egitea).	vs. a'. ?Ume hori ez da <i>polit</i> . ¹³	Ekialdean
b. Ez da <i>polita</i> (hori egitea).	vs. b'. Ume hori ez da <i>polita</i> .	Mendebaldean

Ezezkako adibideak dakarzkiz hona hauek baitira eskura ditudan datuak; ez dakit baiezko esaldietan zenbateraino gauzak berdinak diren, baina balio bezate hauek artikulua agertzearen aldagarritasunaren adierazle. Hauen baiezko ordainak, beste hainbeste egitura esanguratsu bezala, kanpo uzten ditut oraingoan, besteak beste luze joko bailuke egitura eta testuinguru esanguratsu guztien zerrenda eman eta adibideztatzeak. Etorkizunik hurbileneko lana da hau, argi da. Bestalde, gogora ekarri nahi nuke ezezkako esaldiak, denbora hipotetikoak eta abarrek izenen erreferentzialitatearen gainean duten eragina (Hopper & Thompson 1980), eta hartara Greenbergek berak ezezkako esaldiei esangura berezia ematen die artikuludun-artikulugabe formez ari denean. Segi dezagun, bada, adibide gehiagorekin:

(13) Predikatu adjektiboa II

a. Etxea <i>handia</i> da.	vs. a'. ?Etxea <i>handi</i> da.	Ekialdean
b. Etxea <i>handia</i> da.		Mendebaldean

Ikusten dugun bezala, predikatuaren gune izena denean ez da duda handirik: ekialdean forma artikulugabea eman dezakete eta mendebaldean ez. Aldiz, adjektiboa denean predikatu gauzak ez dira horren garbi ageri (ekialdeko erabileraz ari naiz, jakina, mendebaldean, b.koak, beti forma artikuluduna baititugu). (12) eta (13)ko adibideekin erakutsi nahi izan dut, beraz, ekialde horretan egun dugun ba-

¹³ Ez-gramatikaltasunaren adierazle diren izartxoak ezarri beharrean galdera ikurra erabili dut predikatuen adibide hauetan, informatzaileak txartzat ematen baditu ere, adierazi nahi izan baitut ekialde-deragoko euskaretan, zubereraz alegia, erabat onak direla esaldi hauek. Ikus Álvarez (1977) euskalki honen gaineko zenbait xehetasunerako. Honek, berriz ere, agerian uzten du datuen bilketa sistematiko baten beharra, testuinguruz testuinguru eta euskalkiz euskalki.

riazioa adjektiboen eta artikuluen arteko elkarreragintzari dagokionez. Ez dut orain sakonduko zeri egotz dakioken adjektiboen arteko jokaera diferentea; baliteke, lehen esan bezala, ezezkako esaldiek eragina izatea horretan, baina (12) eta (13)ri begira batek galde lezake zein joko duen adjektibo bakoitzaren izaerak; azken galdera hau Milsark (1977)ko lanetik eratoritzen da zuzenean. Bertan, esaldi existentzialen ezaugarritzerako, berorietan zein sintagma mota diren zilegi aztertzen da, azkenetarako zenbatzaile “ahul” eta “gogor” deitzen dituenen arteko (“weak” eta “strong”) aldea esanguratsutat joz (gogoan izan artikulua definitua “gogor”tzat hartzen duela, beronen existentzialetako subjektuan agertzeko ezintasuna agertuz horrela). Era berean, gogora ekartzen du “*There Insertion*” onartzen duten predikatuetan (hots, esaldi existentzialetan predikatu izan daitezkeenetan) badela adjektiboaren izaeraren araberrako muga bat: behin-behineko egoera adierazten dutenak (*gaixorik, harrituta...*) onargarriak dira esaldi horietan, baina denboran zehar dirauen ezaugarria adierazten dutenak ez (*argia, altua...*). Pentsatzekoa da esaldi existentzialetarako ingelesez agertzen den murriztapen modu honek badezakeela zerikusirik izan artikulua hedapenean jokoan diren irizpideekin. Berriz ere izango genuke, hortaz, izen mota baten barrenean, adjektiboetan kasu honetan, artikulua hedatzea azaltzeko garrantziazko datekeen banaketa, kategoria honetan bi adjektibo talde bereiztuz. Dena dela ere, aihar naiz horrelakoak zenbat eta ekialderago jo, zubererara, alegia, zalantza gutxiago ematen dutela, forma artikulugabeak nagusi baitira. Ez dugu hemen alde tiki hauen guztien azterketa xehekatua burutuko, baina argi da, (12) eta (13)ren arteko bariazioari begira ikusmiran jartzen zaigu etorkizunean egin beharreko lana, hizkeraz hizkerako artikulua erabileraren xehetasunak biltzearena, alegia.

3) Objektu pluralak. Kasu honetan objektu pluralez hitz egin beharrean gaude, izan ere, barne argumentuaren etiketa ez baita egoki. Artiagoitiaren lanean barne argumentuak ziren irakurketa bikoitza zutenak (*trenak heldu dira* eta *trenak ikusi ditut* bezalako adibideetan), baina orain aipagai ditudan eta pluralei dagozkien fenomenoak aditz transitibo zenbaiten objektuetan baizik ez dira gertatzen. Onena adibideekin abiatzea izango da:

- (14) a. Bertsu kantatzen ari izan gira.   b. Bertsien kantatzen ari izan gira.

Egia da mendebaldean ere (14a.)koen antzekoak ere baditugula, *onddo biltzera joan gara* eta halakoak, baina nago aski eihartua dela horien erabilera; aldiz, (14)ko adibideetan, badirudi eman ditugun bi adibideen arteko kontrastea produktiboa dela, hots, a.ko irakurketa bakarra existentziala litzateke, eta b.koak, mendebaldean ez bezala, irakurketa bakarra izango luke, definitua berau. Bada egitura modu honi egin beharreko zenbait ohar, hala ere: itxura guztien arabera, aditz izenekin baizik ezin da kontraste hau egin, aditzaren aspektua ez-burutua denetan, beraz. Hau horrela gertatzea aise uler daiteke Hopper & Thompson (1980)en ematen duten eskalaren arabera, non izenen definitutasuna eta aditzen aspektua harremantzen diren; harreman honetan aditzaren aspektu ez-burutuak bere objektuaren irakurketa ez-definitua bultzatzen du eta ez-markatuenetzat jotzen. Horrelako testuinguruak dira, dirudienez, inongo definitutasun markarik hartzen ez dutenak, edo gutxienean beranduen hartzen dutenak, ekialdeko euskara hauek erakusten duten bezala. Azke-

nik, honen guztiaren argitara pluralaren jatorrizko zentzua irakurketa definituarena zela pentsatzeko bidean jar gaitezke, datu hauek irakurketa existentziala berandua-goko zen ebidentzia gisa hartuta.

Ez da bete-beteko azterketa izan hau, bai baitira noski beste hainbat egitura eta testuinguru artikulu definituaren hedatzean esanguratsu direnak, baina balio bezate euskalkien arteko alde hauek artikulu definituaren hedatzearen xehetasunak argitze-ko, askotan, ikusi dugun bezala, aldeak zinez txikiak baitira, eta aldaketa mikroparametrikoaren isla. Bada, beraz, lana testuinguruz testuinguru, irizpidez irizpide *-a* horren hedadura ondo ezartzen, prozesu diakronikoen ondorio gisa agertu eta egungo egoera sinkronikoa azaltzeko. Era berean, eztabaidara ekarri ditugun testuinguru edo irizpide gutxi hauek gauza bat adierazten dute, eta zera da, artikulu definituaren zabaltzea mendebaldeko euskalkietatik ekialdekoetara izan zela; honen haritik joko dugu hurrengo atalaren hasieran, beste zenbait arazo eta puntu interesgarri plazaratuz.

4. Euskarazko artikulu definitua mendebaldetik ekialdera zabaldu zen

Gorago ere esan dugu euskaraz, beste hizkuntza askotan bezala, artikulu definitua erakusle urrunetik eratortzen dela diakronian. Ez da, hala ere, honako hau hipotesi arazorik gabea, ez eta bakarra ere; bai, ordea, arazoak arazo, egiantzekoena. **(h)a(r)* erakusle urrunean ikusten dugunean egungo artikulu definituaren jatorria (besteak beste Trask 1997), ezin ahanz dezakegu jatorri horren inguruko zenbait auzi argitu beharko dugula, besteak beste berreraikitzen dugun erakusle hori noizkoa den, eta noizkoa Traskek supletibotzat eta beste batzuek (Altuna & Azkarate 2001) forma indartutzat jotzen duten *hura*, bizkaieraz ez beste euskalkietako forma. Artikuluaren jatorria erakusle urrunari estu lotzen zaion neurrian, erakusle urrunaren kontu hauek ere ezinbestean aipatu beharrekoak dira, gutxienean. Baina bada beste kontu bat, orain eta hemen bertan sakonago aztertuko duguna, erakuslearen eta artikuluaren arteko harremanean zeresana duena eta artikuluaren hedatze geografiko progresiboaren berri eman liezagukeena. Jo dezagun erronkarierak eskaintzen dituen datuetara, horixe baita oraingoan arduratuko gaituen arazoa.

4.1. Erronkarierazko erakusle herskari ahoskabedunak

Erronkarierak erakusleetan ageri dituen herskari ahoskabeak zaharrenetzat jotzen baditugu, nola azaltzen dugu gramatikalizazio prozesuan bi hotsen artean suertatuko litzatekeen herskari ahoskabe hori erortzea (***etxe ka(r)* > *etxea*, ***lan ka(r)* > *lana*)? Hona, argigarri daitekelakoan, herskari horietaz emandako iritziak:

[...] Aquí unos dialectos navarros, más conservadores al parecer, tienen una oclusiva dorsal inicial que falta en los demás: ronc. *kaur*, sal. *kau*, ronc. sal. *kori*, *kura* [...]. Es natural pensar que la conservación de la inicial sólo era regular cuando se empleaban como adjetivos e iban unidos estrechamente al nombre precedente. [...] En a.-nav. de Elcano, tanto los adverbios como los pronombres tienen inicial vocálica: *or* ‘ahí’, *ori* ‘ese’ ‘usted’, pero *mai-goi* ‘esa mesa’ (Mitxelena 1961: 247).

Baina, 247. orrialdeko oharra

En a.-nav. de Elcano tienen en cambio inicial vocálica tanto el demostrativo de 3.ª pers. en función de artículo como los otros dos en el mismo empleo: *ene eridu*, *nere escudu* [...].

Eta Traskena:

The Pyrenean dialects have *kau(r)*, *kori*, *kura*, or *gau(r)*, *gori*, *gura* for the demonstratives. There is no trace of such initial velars elsewhere, and these forms are mysterious. Michelena in several places concludes that the Pyrenean forms are conservative, and that all other varieties have lost the velars, but not everyone is convinced this is the right interpretation, and some would see the velars as representing some kind of reinforcing particle (Trask 1997: 198).

Bi aipamen hauek aintzat hartuta, argi da zein den eztabaidagune honetara ekarri nahi dudan arazoa: herskari ahoskabe horiek zaharrenak baldin badira, nola gertatu zen zehazki artikulurako bilakaera **ka(r)* batetik (eta ez **ha(r)* batetik!) ikusita ez dugula egungo artikularen erabileran hasierako hots horren inongo aztarnarik? Ez dirudi Mitxelenak kontu honi garrantziarik ematen dionik (Mitxelena (1979: 451)):

Admitida la identidad inicial de demostrativos y artículos vascos [...] los últimos sufren un cierto número de modificaciones [...]: 2) la aspiración, de acuerdo con una regla más general que no conoce excepción, desaparece, de modo que hay *-or* y también, con otro pronombre *-ori* / *hori*, al igual que el alto navarro de Elcano distinguía *-au*, *-o(r)i*, artículos, de *-gau*, *-gori*, adjetivos demostrativos [...].

Horra. Arazoa aurkeztuta, beronentzako zein irtenbide logiko atxeman dezakegun dugu hurrengo ekinbidea; hartara gogoratu zaizkidan hiru agertu nahi nituzke hemen, baina, jakina, baliteke besterik ere izatea:

1) Artikulua ez da **ha(r)* bezalako zerbaitetik heldu. Hortaz, beste nonbaitetik bilatu beharrean gaude artikularen jatorria:

- de Rijk (1992)ko **da(n)*? Interpretazioak honakoa beharko luke: **da* erakusle bat izan zen garai batean. Hau oso kontuz hartzeko eta garatzeko hipotesia da.
- Bestalde, hor dago *-aga* ere, Mitxelenak berak noizbait behintzat aukera posible gisa azaltzen duena (Mitxelena 1971: 146):

[...] mis ideas no son nada claras en cuanto a la relación posible de *-aga* con el artículo singular, cuyo origen demostrativo es bien conocido.

Jatorri alternatibo bakoitzaren aldeko eta aurkakoak hobeto adierazi behar dira hemen; hauek, bestalde, momentuan burura datozkidanak eta literaturan aurkitutakoak dira, baina horrek ez du esan nahi bakarrak direnik, ezta egokienak eta posibleenak ere.

2) Edo proposatu behar dugu ezaugarri hau mendebaldetik ekialdera zabaldu zela (honek euskalki bakoitzaren egituratzean dituen inplikazio guztiakin). Hots, mendebaldetik hasi zenean, erakuslearen gramatikalizazioa hasierako herskari hori

galdua zuten formatatik abiatu zen, *ha(r)* hasperendun formatatik adibidez (ikus Eranskinean hasperen horren zenbait lekuko); hortik abiatuta, errezagoa da ulertzea edozein gramatikalizazio prozesutan gertatzen den morfemaren higadura fonetikoa, hasperena baita egungo egoerara iristeko galdu behar dena, eta ez bokal artean galtezko zailago dirudien herskari ahoskabea (-k-). Horrela, erronkarierara artikulua iritsi zenerako erabat morfema beregain gisa ailegatu zela pentsatu behar dugu, erakuslearekin loturarik gabekoa. Hipotesi honek aldeko du egun euskalkiek erakusten duten egoera, ekialdeko euskaretako hainbat adibide artikulugabe azalduko bailitzateke honela, hirugarren atalean agertu ditugunak, kasurako. Beste gainerakoan, horrelako hipotesian sakontzeak euskar(ar)en banaketa soziogeografikoan eta bere historia-aurrean bideak irekitzen ditu.

3) Beste aukera da, Mitxelena goiko aipamen horretan ageri denaren aurka, Erronkariko erakusle herskaridunak (*kaur, kori...*) berriagoak izatea, nolabaiteko fortizio baten ondorio; Trasken (1997) aukera hau aipatzen du, herskari horiek azaltzeko eman izan diren hipotesien barrenean. Galdera, hemen ere, zuzena da: zein hotsetatik abiatu zen balizko fortitio hori? Hasperenetik ala aezkerazko erakusleetan ikusten ditugun herskari ahostunetatik (*gau, gori...*)?¹⁴ Kontuak kontu, hemengo sakoneko eztabaida, ikusten da, erakusleentzako forma zaharrak berreraikitzearena da, izan ere, Trasken gogoratzen duen bezala, ez baita hau oraindik erabakia eta aho-batez onartzen den auzia.

Agertu nahi izan dudan arazo honetan bada, azkenik, gogoratu beharreko zenbait datu, herskari ahoskabe eta forma hasperendunen arteko balizko alternantziaren eta forma batzuen edo besteren antzinatasunaren adierazgarri:

- Egungo euskararen topatzen ditugun Zuberoako Gamereko *Etxeberriko Karbia* (cf. Urkulu ondoko *Harpea*, berdina esanahiz) eta beharbada *Peña Karria* (artikuluarekin!) mendiaren izena.
- Egungo euskaratik atzera joz gero, hor ditugu Akitanierazko datuei begira aipatutakoak (Mitxelena 1954, 1961: 256): *Halsco, Talsco...* Ikusteko dago bi hauetako alternantzia herskariaren kokagune guztietara zabaldua zen.

Erronkarierazko erakusle herskaridunek mahaiginean jartzen duten arazoa moldatzeko emandako hiru aukeretatik bigarrena da egiantz handiena erakusten duena, besteak beste elkarrekiko independente diren argudioak erabil ditzakegulako berori indartzen. Laburbilduz, bigarren aukera honek erakusletiko jatorriaren alde egiten du, orain arteko tradizioan aldarrikatu izan den bezala, eta artikulua mendebaldetik ekialderako hedatzearen ideia azterketaren jomugan ezartzen du. Beste aukerak izan badirela ahantzi gabe, haxe hartuko dugu abiaburu eta neurri, beraz, hizkuntzaren beste hainbat alderdi aztertzearen tenorean, ondoren hizpide izango duguna, kasurako: mendebaldetik ekialderako zabaltze horretan nola txertatu zen artikulua postposizio sisteman?

¹⁴ Eskerrak eman nahi nizkioke Jose Ignacio Hualderi herskari ahostunen aukera hau ere kontuan hartzekoa dela aipatzeagatik.

4.2. Artikuluaren hedatzea eta postposizio sistema

Has dezadan atal hau Mitxelena-ren aipu batekin (1981: 48-49), ondoren argitu nahi dudan auziaren muina aipatzen baitu bete-betean; atal honetan zehar ikusiko dugu gure ekarpenak zertan moldatzen dituen bertan adieraziak:

Hay, de todos modos, un argumento interno que aboga también por una fecha no remota [*pluralaz ari da*]. En vizcaíno, como se sabe, se cumple, en los temas nominales en *-a*, cierto fenómeno de acomodación (disimilatoria), cuando el artículo determinado sigue a esa vocal: de *domeka* «domingo», tendremos *domekea* «el domingo», erg. *domekeak*, etc. Pero esto, de manera por demás curiosa, sólo se cumple en singular, con la señalada excepción del locativo: *domekaan*, de donde *domekan*, pero nunca ***-ean*. De modo que, mientras de erg. sing. *domeka* + *-a* + *-k* sale *domekeak*, de abs. y erg. pl. *domeka* + *ak* [...] no se sigue más que *domekaak* y, por contracción, *domekak*. Caben otras explicaciones desde el punto de vista descriptivo: no sólo caben sino que sin duda son necesarias. Pero no invalidan, ni pueden hacer concurrencia, a las explicaciones históricas que aquí se reducirían a afirmar que el plural, como el locativo sing., se formó en vasco en época ya tardía, cuando la ley que convertía a *-a* + *-a* en *-ea*, etc., ya no era operante.

Aipu hau abiaburu,¹⁵ ezinbesteko aipagarri suertatzen da artikuluak deklinabide sistemaren osieran izan zuen jokoak. Atal honetan, esan bezala, postposizio lokati-boaren inguruko bi auzi argitzen saiatuko naiz, bata Mitxelena-k “señalada excepción” izendatzen duen hori, hots, lokatibozko postposizioak mendebaldeko euskartan absolutiboak eta bestek lege duten disimilazioa ez erakustea (*aldapea* baina *aldapan*), eta bestea kontsonantez bukatzen diren izenetan lokatibozko postposizioak hartzen duen *-e-* epentetikoaren auzia (*mendi-an* baina *lan-e-an*), de Rijken (1981) eta besteren proposamenak gogoratu.

Auziari sarrera emateko, kasu eta postposizioen artean lehenik egin litekeen banaketa seguraski artikuludun eta artikulugabeak bereiztearena da, eta bakoitzak artikulurekiko zein jokoera duen ikustea. Egin daitekeen oinarrizko banaketa honakoa da: absolutiboak, ergatiboak, datiboak eta genitiboak artikulurekiko “jarrera” bera dute. Besteei dagokienez, leku-kasuetan bereziki (lokatiboa, ablatiboa, adlatiboa) gauzak ez dira horren garbi: artikulugabe edo artikuludun diren ez da horren erraz erabakitzen. Instrumentala, bi komitatiboak (*-rekin*, *-gaz*) eta oro har genitiboaren gainean eraikiak direnak alde batera utziko ditugu oraingoz.¹⁶

¹⁵ Ez dakit zenbateraino den zilegi honela planteatzea, baina ezin al liteke pentsa, absolutibo pluralarentzako eta lokatibo singulararentzako Mitxelena-k dioen bezala, *-a+-a>ea* disimilazioa ez duten euskalkiek ere beranduagokoa dutela artikulua? Edo luzaroagoan gorde zutela hasperena? Dena dela erantzuna, aieru hau ondo lihoake artikulua mendebaldetik ekialdera zabalduko zerbaiten gisa ikusi nahi badugu.

¹⁶ Instrumentalak egun aldaerak baditu (*eskuz*, *eskuaz*), baina seguraski definitu/indefinitu kontrastea egiteko. *-rekin* komitatiboak, genitiboaren gainean eraikia den neurrian, ez du harekiko alderik erakusten. *-gaz* komitatiboa interesgarriagoa izan daiteke, beharbada: artikulua darama, eta gainera mendebaldeko euskartan gertatzen den artikuluaren disimilazioa erakusten du; gero ikusiko dugu zertan den garrantzitsu hau.

Ondorengo bi azpi-ataletan arestian aipatutako lokatiboaren inguruko bi auzi horiek xeheki aztertzen saiatuko gara; horretarako *-e-* epentetikoarenarekin hasiko gara, eta 4.2.2. azpi-atalean Mitxelenaren aipuan adierazitakoa jorratuko dugu.

4.2.1. Lokatibozko *-eCan forma berreraikiarentzako proposamen berria

Esan bezala, leku kasuetan bada zenbait gorabehera artikulua denaz bezainbatean: hasteko adlatibo arruntaren ondoan, *-ra(t)*, baditugu Nafarroan *-arat* bezalakoak eta Zuberoan *-alat* bezalakoak. Oraingoan, dena dela ere, ez gara adlatibozko postposizioaz arituko, lokatiboa baitugu ikusmiran.

Lokatiboaz aritzeak luzeago joko du: ez da beti horren gauza segurutzat eman lokatibodun sintagmetan ageri den *-a-* hori artikulua dela (*mendi-a-n, lan-e-a-n...*). Mitxelenak, aipuan ikusi dugu, artikulutzat du lokatiboan agertzen den hori, baina Jacobsen, de Rijk eta Traskentzat, adibidez, *-a-* hori beste zerbaiten aztarna da, eta ez da artikulua definitua. Azken autore hauen proposamenaren nondik norakoa emango dut, eta azalduko nondik nora datorren haien ideia hori. Mahai-gainean jartzen duten arazoaren abiaburua kontsonantez bukatzen diren izenek lokatiboa hartzen dutenean ageri den *-e-* epentetiko horren azalpena bilatu nahi horretan datza: *ibarr-e-an, zuhaitz-e-an, lan-e-an* bezalako adibideak dituzte hizpide, *baso-an, etxe-an* bezalako ondoan, bokalez bukatutako izenen gainean egindako lokatibozko sintagmak. Banaketa osagarri honi begira, beraz, Jacobsen (1977), de Rijk (1981) eta Trasken (1997) lokatiboaren morfemak **-Can* forma-koa behar zuela (C = kontsonante ezezaguna) aldarrikatzen dute. *ibarrean* < *ibarreCan* batetik eratorri beharko dugu, hortaz, eta *basoan* < *basoCan* batetik. Arazoa balizko kontsonante horren nolakotasuna erabakitzerakoan heldu da: haiek *-g-* dela erabakitzen dute, hartara izen bizidunetan ikusten dugun lokatibo markarekin parekatuz (*gizon-a-ren-gan* bezalakoekin). Anlisi honen arabera *etxe-a-n* ageri den *-a-*, hortaz, ez da artikulua definitua, jatorrizko formaren aztarna baizik (*etxe-gan* > *etxe-an* > *etxe-Øan*, gerora *etxe-a-n* gisa interpretatu dena). Baina proposamen hau ez da arazorik gabea; analisiaren puntu honetan bi gogoratuko ditut nik, Trasken (1997) berak ere aipatuak:

1. Nola azal toponimoetako formak *Maulen* eta *Irunen* bezalakoak izatea? Haiek berreraikitako **-gan* lokatibo horren arabera existitzen ez diren ***Maulean*, ***Irunean* behar genituzke, **Maule-gan* eta **Irun-e-gan* balizko protoformetatik eratorriak. Trasken honi zera erantzuten dio, toki izenetan agertzen den *-n* hori lokatibo zaharrago bat dela, toponimoetan gorde den arkaismoa. De Rijkentzako, berriz, leku izenek ez dute *-ga-* hori, berezkoa baitute "lekutasuna".
2. Baditugu, bestalde, Bizkaia aldeko *baten* eta ekialdeko (ipar Euskal Herria eta Erronkari gutxienez) *etxen* forma ustez arkaikoak. Argudiaketaren ildo beretik ditugu artikuludun eta artikulugabeko formen arteko txandakatzeak: iparraldeko *etxen niz* ("nire etxean") baina *Sophieren etxian*, adibidez. Bada, halaber, orain berean aipatu dugun erronkarieraz ere pare-pareko zerbait adlatibozko postposizioan, non forma orokorra *-ara* izaki *etxera* bezalakoak erabiltzen diren norberaren etxea denean aipagai, eta *etxeara* bezalakoak bes-

tela (ikus, argigarri, Angos (2005: 82)ko oinoharra). Ez dira, gainera, nolanhiko hitzak, Himmelmannek (1998) adierazten duen bezala halakoak izaten baitira artikulua definitua hartzeko lan handienak dituztenak hizkuntza-arte alderaketan; gogoan har Himmelmannek berak ematen duen zerrenda, ingeleseko eta alemanierako forma artikulugabeekikoa: *at home*, *zu Hause*... Eman dezagun, horretan ari garela, azken salbuespen bat, *-a-*gabeakoa, alegia: Tartasek (1666: 41) *soiñen* darabilenean *kurutzia soiñen karreiatu* bezalako esaldietan ez du *-ian* (*soiñian*) forma orokorra ematen; de Rijkek berak (1981: 93) adibide hau ekartzen du gogora, baita modu ilun eta lauso batean azaldu ere: “[...] *soiñen* testu inguru honetan *soiñian* baino artezago eta aproposago zirudiolako edo”. Atal honen bukaeran espero dut azalpen labur baina egokiago bat ematea horrelakoentzako eta baita aurrezago ikusiko ditugun beste salbuespenentzako ere. Oraingo honetan ere Traskek ez du urrutiago jotzen, *etxen* formarentzako azalpena inguruko hizkuntza erromantzeen eraginean bilatzen baitu, baina ez du *baten* formaz deus esaten, ezta erronkarierazko adlatiboaz eta Tartasen horretaz ere.

Auzia honela aurkeztuta, aitortu beharrean gaude ez dugula ez bi lokatibo proposatu nahi ez *baten* eta *etxen* bezalakoak ondo azaldu gabe utzi nahi. Hipotesi alternatibo baten bila, egin dezagun de Rijkek eta bestek proposatzen dutenaren aurka, baina ez erabat: onar dezagun hor, tartean, kontsonanteren bat behar genuela, *lan-e-an* bezalakoetako loturazko *-e-* hori azaltzeko, baina esan dezagun tar-teko kontsonante hori ez zela *-g-*, hasperena baizik (ikus, gainera, Ofiederraren 2005eko lanean *-g-* honek, maila sinkronikoan bederen, aurkezten dituen arazoak zorrotz zerrendatuak). Hasperena artikulua jatorri beretik azaltzen da, **ha(r)* erakusleko hasierako soinu horretatik eratorritzen baita¹⁷ (ikus Eranskinean /h/ horren aztarnak). Gure ustez hipotesi honek aldeko du jatorri ezagun batean topatzen duela kontsonante ezezagun hori, eta jakina, bertatik jarraitzen da lokatiboetako *-a-* horiek artikulua edo artikuluaekin harreman dutako zerbaite direla. Buka dezagun, baina, proposamen berri hau dakarren atal hau beronentzako arazo den zerbaitekin:

- Zergatik eragiten ditu jatorrizko balizko hasperenak emaitza diferenteak absolutibozko eta lokatibozko formetan? Hots, zergatik dugun lokatibozko *lanean* baina ez absolutibozko ***lanea*, *lan* + *ha(r)* batetik eratorri nahi izan duguna beti.

Arazo hau gogoan hartuta jo dezagun hurrengo atalera. Bertan beste auzi jakin bat deskribatuko dugu, eta espero dut 4.2.3. atalean aurretik azaleratutako bi kontu horiek modu bateratu batean azalduko ditudala. Baina, deus aurreratu gabe, ager dezadan zein den bigarren kontu hori.

¹⁷ Puntu honetan tentagarria izan liteke zubereraz aurki daitezkeen epentesirik gabeko formak, *goizan* vs. *goizean* orokorra, mendebaldetik ekialderako artikulua hedatzearen seinale gisa ikusteko. Hala izan bazen, artikulua ekialde “urrun” hartara iritsi zenerako ez zuen batere hasperenaren zantzurik izango eta hartara ez zuen inongo epentesirik eragingo. “Tamalez”, itxura guztien arabera zubererazko forma hauek berrikuntzak baizik ez dira, Tartas eta Oihenarten lekukotza lagun, hauek *-ean* formakoak baizik ez baitituzte.

4.2.2. *Mendebaldeko euskaretan: absolutiboa aldapea, lokatiboa aldapan*¹⁸

Argitu dugu (horren esperantza dut behintzat) lokatiboetan dugun *-a-* hori ere artikulua dela, eta ez **-gan* bezalako zerbaiten aztarna. Jar gaitzen orain atal hone-tako izenburuan adierazten den txandakatzeari begira, 4.2. atalari hasiera eman dion Mitxelenaren aipuan ere jasotakoa: mendebaldeko hizkeretan, hortaz, *-a-*z bukatzen diren izenek artikulua hartzen dutenean zenbait disimilazio bilakaera agertzen dute, eta horrela *aldapa + a > aldapea*¹⁹ bezalako absolutiboak ditugu; bestalde, hasieran aipatu bezala, ergatiboak, genitiboak eta baita datiboak ere jokabide bera erakusten dute. Arazoa begien bistakoa da: zergatik ez da disimilazioaren emaitzarik agertzen lokatiboan, artikuluen gainean eraikia bada? Hemen lokatibozko postposizioaren bilakaera diakroniko zehatza proposatzeko premia gailentzen da; horretarako deskriba dezadan xehean xehe orain artean bistaturiko aukera:

— Esan bezala, izen artikuludunaren gainean *-n* gehituz eratu zen postposizio hau. Hona bilakaera kronologikoa, laburbilduz eta zenbait pausoren abstrakzio eginez:

(15) *etxe + ha > etxea*   *etxea + n > etxean*

baina

(16) *aldapa + ha > aldapea*   *aldapea + n > **aldapean*

Lokatiboa izen artikuludunaren gainean eraiki izan balitz disimilazio gertaera horiek berdin-berdin erakutsi beharko lituzke, (16)ko adibideak adierazi nahi duen bezala; argi da horrelako azalpen bat ez dela baliagarria, egun *aldapean* bezalako lokatiborik ez baita entzuten.²⁰ Honek tinko segitzen duen galdera berriz ere pausatzera garamatza: zein izan zen lokatibozko postposizio definituaren eraketa zehatza? Hona bada gure hipotesia, (15) eta (16)k asegabe utzi duten galdera erantzuteko dakardana:

— Lokatibozko postposizio definitua izen hutsaren gainean lokatibozko erakuslea gehituz eratu zen. Hona eskema, berriz ere tarteko pausoen abstrakzio eginez:

(17) *etxe + han > etxean*   (18) *aldapa + han > aldapan*

¹⁸ Eskerrak eman nahi dizkiot Andoni Rodriguezi datuon juzkuak segurtatzeko emandako laguntza-rengatik. Era berean, datu hauen herriz herriko berri zehatza eskaini eta erraztu didan Ignazio Carrera ere eskertu nahi nuke.

¹⁹ Bada arau morfonologiko hau (Oñederraren terminoetan) betetzen ez duen zenbait hitz; eman dit-zadan Oñederrak berak (2005: 393) gogoratzen dituenak: *ama, aita, amama, aitita*. 4.2.1. atalean emandako salbuespenekin batean (*etxen, soiñen*) saiatuko naiz hauek ere azaltzen 4.2. atal honen bukaeran.

²⁰ Entzun entzun, zenbait tokitan, eta beharbada zenbait hiztun gazteren ahotan entzun daitezke, baina hiztunek eurek esaten dute disimilaziorik gabeko forma nahiago dutela. Bestalde, testuetan ageri den forma zaharrena zein den ez da dudarik. Egun horrelakoak aditzea analogia huts batez uler daiteke.

Jakina, horrelako proposamena egiteak berehalako inplikazioak ditu alde batean baino gehiagotan: hasteko, pentsatu beharrekoa da *han* eta *hartan*-en arteko harremana zein den zehazki, kronologikoa bereziki, bietan zaharragoa zein den erabakitzeko. Ez dirudi astakeria pentsatzea *han*, gerora adberbio gisa espezializatu bada ere, garai batean erakuslearen forma lokatiboa zela, Diesselen lanak (1997, 1999) lagun. Horrela bada, *hartan* egungo erakuslearen lokatiboa forma berriagotzat ematea ez da zaila, *-ta-* hori tarteko gainera.²¹ Hobeto azaltzeko geratuko litzateke berrikeraitzean beti ematen den erakuslearen bukaerako *-r* hori, zenbait arazo eman bailezake agian. Baina ez dugu oraingoz horretan sakonduko. Itxura guztien arabera, eta aldarrikatu nahi genukeen bezala, (17) eta (18) adibideetan emandako lokatibozko postposizio definitua eratzeko modua egokiagoa da absolutibozko forma ganean eraikitzea baino, (15) eta (16) adibideetan irudikatua.

Lokatiboari eskainiko diodan azken atalean, hurrengoan, hemengo proposamena (esan bezala (17) eta (18)koa) 4.2.1. atalaren bukaeran agertu dugun arazoa-rekin uztartu nahiko dut. Jo dezagun horretara.

4.2.3. Lokatibo eta absolutibo definituen bilakaera kronologiko erlatiboa

Ikusi dugu, 4.2.1. atalean, zein zen arazoa: hasperena proposatzen baguenen *lan-e-an* bezalakoen *-e-* epentetiko horiek azaltzeko, absolutibozko formak, *lana* eta ez ***lanea*,²² “desazaltzen” genituen. Bestalde, 4.2.2. atalean ikusi dugu, mendebaldeko disimilaziodun formei jarraiki, hobe genuela lokatibozko postposizio definitua lokatibozko erakusle zaharraren (*han*) ganean eratzeta, absolutiboaren ganean eraikitzea baino. Bi auzi hauek elkarren osagarriak izan daitezke, eta batetik ateratzen ditugun ondorioak bestearentzako suposa dezakegun bilakaerari ondo egokitzen zaizkiola uste dugu; uztar ditzagun biak kronologia erlatibo zehatza eskainiz. Lehendabizi mendebaldeko euskaretan gertatutakoa irudikatuko dugu; lehen lerroan garaiak zenbakitu ditut, bigarreanean absolutiboaren bilakaera garai horietako bakoitzean eta azken lerroan lokatiboarena:

1. Taula

Mendebaldeko absolutibo eta lokatiboaren bilakaerak, bukaeran *-a* duten izenekin

	1	2	3	4	5	6
ABS.	aldapa ha	> aldapa a	> aldapaa	> aldapea	...	...
LOK.	(aldapa han)	> (aldapa han)	> aldapa han	> aldapahan	> aldapaan	> aldapan

²¹ Horrelako egoeraren aurrean zinez esanguratsuak dirateke *han bertan* eta *han berean* bezalako bikoteak. Markel Lizasoaini eskertzen diot ohar hau.

²² Egia da, halere, eta lehenago arazoa aurkezterakoan ez dut aipatu, badela zenbait adibide horrelako itxura erakusten dutenak: Altsasu ondoko *Ibarrea* toponimoa da bat, eta Orpustanek (1999) lekukotzen duen 1060ko *aranea* bestea, gogoratuz 828ko *aranna* baten berri ere ematen duela (kronologia erlatibo bitxia bien artekoa, bide batez). Orpustanekin arazoa da, halere, ez duela zehatz adierazten non aurkitutakoak diren aipatzen dituen formak; irakur Salaberriren (1999) iruzkina. Nolanahi ere den, ez da orain lekua eta garaia horrelako adibideen esanguratasunaren alde edo aurka egiteko.

Hemen irudikatu nahi izan dudana zera da, postposizio sintagma lokatibo definituaren garapena, beti ere absolutibozko sintagma definituak erakusten duen bilakaeraren kronologia erlatiboarekiko. Pluralarentzat pentsatu izan den bezala (ikus atal oso honi hasiera eman dion Mitxelenaren aipua) lokatibo definitua ere beranduagoko, edo bestela nahi bada, artikulua absolutibo singularra baino gramatikalizazio maila apalagoko kontua da; taulako lehen lerroan adierazi dugun hirugarren garaitik laugarrenerakoan dago gakoa, izan ere garai horretan gertatzen baita absolutiboan Bizkai-Gipuzkoetako disimilazio ezaguna. Lokatiboaren lerroan, aldiz, ikusten dugu ez dela orduan horrelakorik gertatzen, izena eta erakuslearen arteko muga oraindik aski nabaria zela suposatu behar baitugu. Jakina, esan gabe doa honen arabera lokatibozko erakusle urrunak (*han-ek*) denbora luzeagoan gorde zuela bere izaera morfologiko izenarekiko berezia. Gogoratu beharrekoa da, halaber, absolutibo definitua eratzean gertatzen den hasperenaren galerak ez duela zertan bat egin hasperenaren galera orokorrarekin, gauza jakina baita gramatikalizazio prozesuetan horrelako izaera fonologikoaren higatzeak edo leuntzeak arruntak direla.

Osa dezagun orain 2.1.1. ataleko arazoa argituko duen taula, 1. taulan eman ditugun garai erlatibo horiek errespetatuz; bigarren taula honetan, berriz ere, lehen lerroan garaiak adierazten dituzten zenbakiak jarri ditugu, bigarrenean absolutibozko formak, eta hirugarrenean lokatibozkoak; aldatzen den gauza bakarra zera da, bilakaera zein izen motari ezartzen diogun, hemen, esan bezala, kontsonantez bukatzen diren izenak izango baititugu jokoan:

2. Taula

Absolutibo eta lokatiboaren bilakaerak, kontsonantez bukatutako izenekin

	1	2	3	4	5	6				
ABS.	lan ha	>	lan a	>	lana	>	lana	...	...	
LOK.	(lan han)	>	(lan han)	>	lan han	>	lan-e-han	>	lanean	...

Espero dut bigarren taula honekin 4.2.1. atalean eman dudana arazoa ez dela honezkeror arazo, gertaera bakoitzaren kronologia erlatiboa ondo zehaztuz gero argi gertatzen baita absolutiboarentzako ez dugula zertan espero lokatiboan gertatzen dena. Horrela bada, bai kontsonantez bukatzen diren izenentzako bai mendealdean *-a* bukaera duten izenentzako kronologia erlatibo bateratu bat eskaini dut, bi kasuetan ikusi izan diren gorabeherak ondo azaltzen dituen. Eman dezagun azken taula bat, aurreko bien batuketa baino ez dena, kronologia erlatibo bateratuak eskaintzen dituen azalpenak hobeto irudikatzeko xedez (ikus 3. taula).

Egia esan, lokatibo eta absolutibozko formen arteko garapen erlatiboa inportanteagoa da garai bakoitzarentzako eman dugun formaren sorrera eta iraupen erreala baino, bereziki hirugarren garaitik laugarrenerako jautsian, non *-a-z* bukatutako izenen absolutibozko formetan disimilazioa gertatzen den; honekin batean, aintzat hartu behar den puntu nagusia zera da, garai horietan lokatibozko erakuslea, postposizio lokatibo definitua emango zuena, aski beregaina zela, ez erabat IS-n txertatua. Bertatik literaturan aipatu izan den plurala eta lokatiboa beranduagokoak diren intuizioa.

3. Taula

Kontsonantez zein *-a-z* bukatutako izenen bilakaera

	1	2	3	4	5	6					
ABS.	aldapa ha lan ha	> >	aldapa a lan a	> >	aldapaa lana	> >	aldapea lana	...	...		
LOK.	(aldapa han) (lan han)	> >	(aldapa han) (lan han)	> >	aldapa han lan han	> >	aldapahan lan-e-han	> >	aldapaan lanean	> >	aldapan ...

Azkenurreko ohar gisa, 1. taulako datuak mendebaldeko gertaerak azaltzeko helburuz osatu den neurrian, emandako azalpen osoa euskara horientzako bete-beteko argibidea dugu. Euskara horietan dugu hiru izen motaren araberrako banaketa osagarria: kontsonantez bukatzen diren izenak (*lan*), *-a-z* bukatzen direnak (*aldapa*) eta beste edozein bokalez bukatzen direnak (*baso*, *mendi*). Beste euskarak, *-a-z* bukatzen diren hitzekin disimilaziorik erakusten ez duten neurrian, bilakaera horrekiko indiferenteak dira; era berean, nago 2. taulan emandako bilakaera euskalki guztietan berdintsu gertatu zela.

Atal honetako azken oharra, aspalditxo hitz emana baitut, “zintzilik” utzi ditudan salbuespen horietaz arduratuko da. Badirudi badela hitz zenbait artikulu definitua hartzeko trabak dituztenak: absolutiboan 4.2.2. atalean gogoratutako *aita*, *ama*, *aitite*, *amama* eta lokatiboan 4.2.1.eko *etxen-etxean*, *etxera-etxeara*, *soiñen*.²³ Honetarako emango dudana azalpena hitz hauen izatera semantikokoan bilatuko dut. Ez da, noski, nik aurkitutako azalpena; aitzitik, beste hizkuntzetako lekukotzek indartuko duten patroï ezaguna dugu hau. Izan ere, ikusten dugu hitz hauek erreferentzia bakarrek edo edute besterenezina adierazten dutenak direla; horrelaxe aurkeztuak heldu du Himmelman (1998) bezalako lanetan, eta halaxe eman digu aditzera Companyk ere (1991), gaztelaniazko erreferentzia bakarrek izenak artikulu beranduen hartzen dutenen artean daudela gogoratzean (ikus gorago, 2.2. atalean artikuluaren hedatzearekin emandako eskala). Ez ahanztu, bestalde, *errege* hitza nola erabili izan den euskal tradizio eta literaturan, Etxeparerekin hasita: artikulerik gabe eman izan da, eta zer, hain zuzen ere, *gure errege* baino adierazpide erreferentzia bakarrekogorik? Hona hemen salbuespen horiek modu bateratuan azalduak, artikulu definituaren hedatzeaz hizkuntza-artearen azalerazitako bilakabide orokorren argitara. Honenbestez, uste dut bizkaierazko *baten* dela salbuespen hauek okerren azaldu dudana; ez dut oraingoz azalpen zehatzik buruan, baina agian ez gara oso urrun ibiliko berori artikulu indefinitu gisa hartzen badugu zenbatzaile baino, eta hortik artikulu definituarekin ezin elkartu.

Hona bada, atal honetan ikusi dugun bezala, artikuluaren zabaltzearen azterketak nolako laguntza ekartzen duen euskal deklinabidearen gorabeherak argitzen. Azterketa postposizioz postposizioz egin beharrekoa da, bakoitzaren nondik nora-

²³ Ezin bikoteak bete-betekoak izan, dirudienez Tartasek (1666) ez baitu *soiñian* bezalakorik erabiltzen; gure burua zuritzeko esan beharra dago, halere, testu horretan ez dugula *soiñ* hitzaren beste adibiderik topatu.

koa xedatzeko; ez gara orain horretan arituko, baina balio beza lokatiboarekin burutu dugun saiotoxoak bide horretan hasierako urrats gisa. Bukatzeko, gogoratu nahi nuke deklinabide sisteman artikulua hedatzea ezin dela aztertu gorago bezala, testuinguruka egin dugunean bezala; Himmelmann (1998)ri jarraiki, ondo ikusten da postposizioen (eta preposizioen) artean ere badela hierarkia jakin bat definitutasun markak hartzeko tenorean, eta askotan marka hori gabeak markadunak baino zaharragoak izan daitezkeela, baina baita alderantziz ere. Honetan guztian etorkizuneko lanetan sakondu beharko dugu, ezinbestean, seguraski bertan baitugu euskalkien arteko bariazio interesgarri eta ez erabat sakonki aztertua.

5. Laburbilduz

Lan honen arrazoibidearen ildoak ideia ezagun orokor baten gainean eraikiak dira: euskarazko artikulua definitua mendebaldetik ekialdera hedatu zen.²⁴ Bigarren atalean zabaltze horren patroien berri eman eta euskal artikulua definituaz egiten diren analisi sinkronikoekin uztartu nahi izan dut, azpimarratuz bi analisi mota horietan, sinkronikoa eta diakronikoa, izen mota eta testuinguru sintaktiko berberak har daitezkeela irizpide. Hirugarren atalean “diakronia sinkronikoari” begira jarri gara ondoren, esan nahi baita egun euskarak dituen aldaera dialektologikoei begira, ikusiz horietan ere irizpide beretsuak har zitezkeela aldaerak azaltzeko. Azkenik, laugarren atalean bi ohar ematen ditut: bata erronkarietarako erakusle herskari ahoskabetunaz, zeintzuen arabera mendebaldetik ekialderako artikulua zabaltzea berresten den, eta bestea postposizio sisteman zabaltze hori nola gertatu zen argitu nahian, lokatibozkoan bereziki sakonduz, zenbait lanetan berreraiki izan den **-gan* lokatiboa baztertuz eta *-g-*ren ordez postulatu beharreko kontsonantea *-h-* zela aldarrikatuz.

Nolanahi ere den hori guztia, bada beste ildo nagusi bat gai hau diakroniaren ikuspegitik aztertzen dugunean, lan honetan batere jorratu ez duguna: artikulua beraren sorreraren auzia da, barruan beste hainbat azpi-atal biltzen dituena. Artikulu definitua bezalako zerbait agertzearen motibazioa, horrelako kategoria funtzional berri bat sortzeko hizkuntzak bere garaian eskaintzen zuen testuinguru tipologikoa, artikulua definitua agertu baino lehenagoko definitutasuna markatzeko moduak zein izan ote zitezkeen... horrelako galderetan sakontzeak hizkuntzaren egitura orokorraren berri asko eman diezaguke, eta guk lantxo honetan hartu dugun ildoaren ezinbesteko osagarria izan behar dira halako hausnartzeak. Oraingoan, baina, ez da horretarako parada izango lan honetan, eta hurrengoetan argitara emango ditudan ideietan espero dut ildo horri ekin eta emaitza interesgarriak ekartzea.

²⁴ Honetaz ari garenean, aintzat hartu beharra dugu abstrakzio maila batekin egin behar dela gogoeta, ez baitakigu zehatz orain 1500 urteko euskalkien konfigurazioa eta elkarren arteko harremana zein zen; horregatik, neurri batean anakroniko suerta baliteke ere, egungo egoera linguistikorekin koordenada geografikoak erabiltzen ditugu garai bateko gertaeraz aritzeko.

Eranskina

Artikuluia eta 1025eko Arabako herrien zerrenda²⁵

Bada Mitxelenaren testu zaharren bilketan (1964) Arabako herri izen asko dituen zerrenda bat. Herri izen horiek itxura arkaikoa dute: egungoak baino luzeagoak dira eta hasperenez josiak. Sailka ditzagun haietako batzuk:

(i) *-zaha: Hillarrazaha, Hascarzaha, Adurzaha, Otazaha, Gerfalzaha...*

Mitxelenaren esanetan (1964: 29) *-zaha* egungo *-za* atzizkiaren jatorrizko forma da; honen aurka bi motako adibideak ditugu:

(ii) *-za: Larraza, Izarza.*

(iii) *-ha: Arroiaha, Udalha, Aialha.*

Mitxelenaren analisiaren arabera (ii)koetan *-ha* gabeko *-zaha* genuke; (iii)koetan, aldiz, irudiz *-ha* hutsa dugu, *-za*-rik gabe. Zergatik ez pentsatu (ii)koa eta (iii)koa, zein bere aldetik, gauza diferenteak zirela? *-za* ezaguna dugun atzizkia genuke, eta *-ha* artikulua forma arkaikoa, hasperena gorde zuena. Eman ditzadan honen alde, neurri batean, egin lezaketen adibideak:

(iv) *-a: Larrea, Carrelucea, Olhaerrea, Zuffia, Zubiabarrutia, Hazpurua, Hurigurrena, Zavalla...*

Hauetan ez da dudarik, amaieran artikulua definitua dute. Zergatik ez zuten hasperena gorde? (i)ekoak ez bezala (eta (iii)ko *Arroiaha* ez bezala) ez baitira *-a* bukaeradun izenak: *larre, zubi, buru...* Banaketa osagarrian dugu, beraz, artikuluko hasperena: *-a* bukaeradunetan gorde zen, *-aa* bilkura ez suertatzeko, noski. Bada hemen adibide esanguratsu bat, *Elhorzabea*, non seguruenik *-a + -a > -ea* disimilazio ezaguna dugun, artikulua eihartu baten gainean berri bat ezartzetik letorkeena. Orain artekoek gain ditugun *Larrahara, Haiztara* eta *Bocara* izenentzako alde batetik, eta *Artahaza* eta *Barizahaza* izenentzako bestetik ez ditut gauzak hain garbi.

Etekin handia atera dakieke hasperena agertzen duten Erdi Aroko lekukotasunei, erakusleatiko hasperena aitortzen badiegu:

(v) *-beta: Errobeta, Bagobeta, Azazabeta, Gazabeta, Sansobeta...*

Hauetarik ondoriozta liteke 1) *-eta* atzizkia ez dela latinetik mailegatua, eta 2) erakusleatiko jatorria onartuta, *-ta-* bakartu genezakeela, leku-kasuetakoarekin harmanduz (*har-ta-n*).

(vi) *-hen: Arbelgoihen, Goiahen...*

Hauetan jatorria beharbada argiagoa da, beti onartua izan baita genitibo superlatiboarena, lehen adibidean bai, bederen.

²⁵ Ricardo Gómez, Joseba Lakarra, Céline Mounole eta Blanca Urgelli datu hauen gaineko eztabaida eskertu nahi diet.

6. Bibliografia

- Abney, S., 1987, *The English noun phrase in its sentential aspect*. MITko doktorego tesia.
- Altuna, P. & Azkarate, M., 2001, *Euskal morfologiaren historia*. Donostia: Elkarlanean.
- Álvarez, J. L., 1977, "L'emploi de l'indéfini en souletin", *FLV* 25, 29-55.
- Angos, A., 2005, *Erronkariara (I). Gramatika*. Donostia: Hiria Liburuak.
- Artiagoitia, X., 1998, "Determinatzaile sintagmaren hipotesia euskal gramatikan", *Uztaro* 27, 33-61.
- , 2003, "The functional structure of the Basque noun phrase". In X. Artiagoitia, Goenaga, P. & Lakarra, J. A. (arg.): *Erramu Boneta: Festschrift for Rudolf P. G. de Rijk, ASJUren Gehigarriak XLIV*, 73-90. Bilbo: EHU-UPV.
- Company, C., 1991, "La extensión del artículo en el español medieval", *RPh* XLIV, 402-24.
- Cyr, D., 1993, "Cross-linguistic quantification: definite articles vs demonstratives", *Language Sciences* 15. 3, 195-229.
- Diessel, H., 1997, "The diachronic reanalysis of demonstratives in cross-linguistic perspective", *Chicago Linguistic Society* 33, 83-97.
- , 1999, "The morphosyntax of demonstratives in synchrony and diachrony", *LT* 3, 1-49.
- Exepare, R., 2003, "Valency and argument structure in the Basque verb". Hualde & Ortiz de Urbina (arg.), 363-426.
- Euskaltzaindia, 1993, *Euskal Gramatika Laburra: Perpaus Bakuna*. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Frajzyngier, F., 1996, "On sources of demonstratives and anaphors". Fox, B. (arg.): *Studies in anaphora. Typological studies in language*, 33, 169-203. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Greenberg, J. H., 1978, "How does a language acquire gender markers?". Greenberg, J. H., Ferguson, J. & Moravcsik, E. (arg.): *Universals of Human Languages*, Vol. III, 47-82. Stanford: Stanford U. P.
- Himmelman, N. P., 1998, "Regularity in irregularity: article use in adpositional phrases", *Linguistic Typology* 2, 315-53.
- , 2001, "Articles". Haspelmath, M., König, E., Oesterreicher, W. & Raible, W. (arg.): *Language Typology and Language Universals*, Vol. 1. 831-41. Berlin-New York: Walter de Gruyter.
- Hopper, P. J. & Thompson, S., 1980, "Transitivity in grammar and discourse", *Lg* 56, 251-99.
- Hualde, J. I. & Ortiz de Urbina, J., 2003, *A grammar of Basque*. Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Huang, Sh., 1999, "The emergence of a grammatical category definite article in spoken Chinese", *Journal of Pragmatics* 31, 77-94.
- Irigoyen, A., 1957, "Cartas de Mariano Mendigacha a D. Resurrección María de Azkue, escritas en vascuence roncalés y en castellano", *Euskera* II, 119-70.
- Jacobsen, W. H. Jr., 1977, "The Basque locative suffix". Douglass, W. A., Etulain, R. E. & Jacobsen, W. H. Jr. (arg.): *Anglo-American contributions to Basque studies: Essays in honor of Jon Bilbao*, 163-68. Reno: Desert Research Institute Publications on the Social Sciences, no. 13.
- Lakarra, J. A., 1983, "Oharrak zenbait arkaismoz", *ASJU* 17, 43-68.
- Li, Ch. & Thompson, S. A., 1974, "An explanation of word order change SVO--> SOV", *Foundations of Language* 12, 201-14.

- & —, 1975, “The semantic function of word order: a case study in Mandarin”. Li, Ch. (arg.): *Conference on word order and word order change*, 163-95. Austin-London: University of Texas Press.
- Masica, C., 1986, “Definiteness-marking in South Asian languages”. Krishnamurti, B. (arg.): *South Asian languages: Structure, Convergence and Diglossia*, 125-46. Delhi: Motilal Banarsidass.
- Milsark, G. L., 1977, “Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English”, *Linguistic Analysis* 3.1, 1-29.
- Mitxelena, K., 1954, “De onomástica aquitana”, *Pirineos* 10, 409-55.
- , 1955, “*Franziskua, Peria, Jesusa*”, *BAPXI*, 113-15.
- , 1961-1977, [1990], *Fonética histórica vasca 2ª edición, corregida y aumentada*. Anejos de ASJU, IV. San Sebastián: Diputación de Gipuzkoa.
- , 1964, [1990], *Textos arcaicos vascos*. ASJUren Gehigarriak XI. Donostia: EHU.
- , 1971, “Toponimia, léxico y gramática”, *FLV* 3, [Mitxelena, K. 1987, 141-67].
- , 1979, “Miscelánea filológica vasca IV”, *FLV* 11, [Mitxelena, K. 1987, 435-63].
- , 1987, *Palabras y textos*. Gasteiz: EHU Argitarapen Zerbitzua.
- Oñederra, M. L., 2005, “Fonologiaren mugak: alabea eta birjinak elexan”, Etxeberria, P. & Knörr, E. (arg.): *Nerekin yaio nun. Txillardegiri omenaldia*. IKER-17, 379-97. Bilbo: Euskaltzaindia.
- Orpustan, J. B., 1999, *La langue basque au Moyen Âge (IX-XV siècles)*. Baigorri: Izpegi.
- Osawa, F., 2003, “Syntactic parallels between ontogeny and phylogeny”, *Lingua* 113, 3-47.
- de Rijk, R. P. G., 1981, “Euskal morfologiaren zenbait gorabehera”. *Euskal linguistika eta literatura: bide berriak*, 83-101. Bilbo: Deustuko Unibertsitatea.
- , 1992, “Nunc! Vasconice”, *ASJUXXXVI-3*, 695-724.
- Salaberri, P., 1999, “Reseña: Orpustan, J. B.: *La langue basque au Moyen Âge (IX-XV siècles)*”, *RIEV* 44.1, 205-209.
- Tartas, J., 1666, *Oña hilzeco bidia*. www.armiarma.com web-guneko bertsiio informatikoa, Josu Lavinek paratua.
- Trask, R. L., 1997, *The History of Basque*. London-New York: Routledge.
- , 2003, “The noun phrase: nouns, determiners and modifiers; pronouns and names”. Hualde & Ortiz de Urbina, 113-70.
- Silverstein, M., 1976, “Hierarchy of features and ergativity”. Dixon, R. M. W. (arg.): *Grammatical categories in Australian aboriginal languages*, 112-71. Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies.